

Йосип Свинко

**ВЧЕНІ-ПРИРОДОДОСЛІДНИКИ,
ВИХІДЦІ З ТЕРНОПІЛЬЩИНИ, –
ВИЗНАЧНІ ДІЯЧІ НТШ, ПЕДАГОГИ**

Тернопільський державний технічний університет
ім. Івана Пулюя

Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ) було створене у Львові в 1873 р. з ініціативи українських вчених, письменників, діячів культури з центральних і східних земель України та галичан. Спочатку (з 1873 до 1892 р.) воно називалося Товариство імені Шевченка і основним його завданням було сприяти розвитку «руської (малоруської) словесности», тобто мови. Згодом, згуртувавши у своєму складі ряд визначних українських (і не тільки) вчених, у 1893 р. воно було реорганізоване в Наукове товариство ім. Шевченка за зразком західноєвропейських наукових установ. В його структурі було три секції: філологічна, історично-філософська та математично-природописно-лікарська. Першим головою НТШ було обрано Олександра Барвінського (1847-1927) – визначного педагога, історика, громадського і політичного діяча, колишнього вчителя Бережанської і Тернопільської гімназій, а з 1888 р. професора державної учительської семінарії у Львові та посла (1891-1907 рр.) до віденського парламенту. Всеукраїнського значення і престижу у науковому світі НТШ набуло під керівництвом М. Грушевського, який у 1894 р. переїхав до Львова і став директором історично-філософської секції, а незабаром (1897 р.) головою Наукового товариства ім. Шевченка. За його ініціативою у 1899 р. було проведено зміну статуту Товариства з розподілом членів на дійсних, вибраних секціями і звичайних, які не мали вирішального голосу в наукових справах. Це надало НТШ більш наукового характеру, воно стало єдиним вільним вогнищем української науки, по суті «Українською Академією Наук», хоч австрійська влада не хотіла надати йому цього статусу [18]. У діяльності НТШ від початку його створення активну участь брали вихідці із Тернопільщини Іван Верхратський та Іван Горбачевський, уже відомі на той час науковці-природодослідники.

Особливо успішно розгорнулася діяльність математично-природописно-лікарської секції. З 1897 р. ця секція видавала окремий друкований орган «Збірник», який став першим



українським журналом з природничих наук. Головою секції та редактором «Збірника» став наш талановитий крайнин Іван Верхратський. За сприяння професора І. Горбачевського при НТШ було організовано лікарську комісію.

У 1899 р. вперше відбулися вибори дійсних членів НТШ. До складу математично-природописно-лікарської секції було обрано десять дійсних членів: Івана Верхратського (біолог), Григорія Величка (географ), Івана Горбачевського (біохімік), Осипа Дакуру (медик), Володимира Левицького (математик), Петра Огоновського (математик), Євгена Озаркевича (медик), Івана Пулюя (фізик), Щаснія Сельського (медик), Олександра Чеховського (медик), троє з них походили з Тернопільщини (Іван Верхратський, Іван Горбачевський та Іван Пулюй). Пізніше до них приєдналися Микола Мельник та Іван Тесля.

Іван Верхратський (1846-1919) – природознавець і філолог, педагог, почесний і дійсний член НТШ. Він був одним із засновників українського природознавства, автором перших шкільних підручників з ботаніки, зоології та мінералогії, якими користувалися декілька поколінь українських школярів. Вважався найкращим фахівцем з термінологічних питань у всіх природничих науках. Крім цього, він широко відомий як мовознавець, етнограф, письменник і громадський діяч, дослідник рослин і тварин Східної Галичини, знавець комах, особливо метеликів, перший і довголітній голова математично-природописно-лікарської секції НТШ, автор понад 200 наукових праць, у тому числі монографій, словників та підручників [4, 6].

Народився Іван Верхратський 26 квітня 1846 р. в с. Більче Золоте Борщівського повіту в родині священика Григорія. Через два роки батько помер. У 1850 р. мати з дітьми переїхала до Львова. Тут І. Верхратський навчався спочатку в «руській» школі, а в 1857 р. вступив до Львівської академічної української гімназії. Під час навчання зацікавився природознавством та українською літературою, вивчав твори Т. Шевченка, І. Котляревського,



Іван Верхратський
(художник Я. Омелян)

М. Шашкевича, Марка Вовчка та ін. Після закінчення гімназії вступив на філософський факультет Львівського університету.

В 1862 р. померла його мати. Іван став круглим сиротою та був змушений продовжувати навчання власними зусиллями. В цей час він розпочинає свою літературну і природознавчу творчість.

І. Верхратський одним із перших почав працювати над українською науково-природничою термінологією. Уже у вересні 1864 р. він випустив перший зошит українських природознавчих термінів під назвою «Початки до уложення номенклатури і термінології природописної, народної». Пізніше, в 1869-1879 рр., вийшло ще п'ять зошитів української термінології, які вміщали великий матеріал, записаний не тільки в Галичині, але й на Східній Україні. Він уклав перший латинсько-німецько-український словник з природничої номенклатури і термінів (7 випусків, 1864-1908). Термінологічним питанням присвячений ряд пізніших його праць: «Опис важніших виразів з руської ботанічної термінології і номенклатури з оглядом на шкільну науку в вищих класах гімназії» (1892), «Нові знадоби номенклатури і термінології природописної народної, зібрані між людом» (1908).

Заслуга І. Верхратського перед геологічною наукою полягає в тому, що він написав один з перших підручників з мінералогії та склав перший тлумачний словник з мінералогії («Виразня мінералогічна», 1909), який охоплює понад 580 термінів з кристалографії і мінералогії [13].

Після закінчення університету в 1869 р. І. Верхратський одержав посаду молодшого вчителя в реальній гімназії м. Дрогобича. Тут він викладав українську мову і природознавство, серед його учнів був Іван Франко. І. Верхратський виховував у І. Франка любов до рідного краю, мови, розвивав його літературний нахил, допитливість, запрошуючи гімназиста з собою в експедиції. Зі свого боку І. Франко виявив вдячність і шанобливе ставлення до вчителя.

У 1871 р. І. Верхратський перейшов із Дрогобича до Львова вчителем реальної школи (до 1875 р.), а потім гімназії ім. Франца Йосифа (до 1879 р.). В 1879 р. він отримав посаду старшого вчителя гімназії в м. Станіслові. Один рік (1891) працював у Ряшеві. Після цього перейшов на викладацьку роботу до Академічної гімназії у Львові, в якій працював аж до виходу на пенсію у 1908 р.

І. Верхратський був не тільки природознавцем, його наукові роботи стосуються досліджень мармароського, надсянського,



закарпатського, лемківського, буковинського, наддніпрянського діалектів. Він гостро виступав проти намагання москвофілів заперечити самостійність української мови та підмінити її своїм штучним язичієм, активно втручався в нормалізаційні процеси української літературної мови. в молоді роки життя друкував вірші й переклади у часописах, оповідання, статті.

В 1905 р. в зв'язку з 40-річчям літературної діяльності за видатні наукові і педагогічні заслуги І. Верхратського обрано почесним членом НТШ. У 1911 р. через хворобу він залишив керівництво математично-природописно-лікарською секцією. На цю посаду було обрано дійсного члена НТШ, професора І. Горбачевського.

Помер І. Верхратський 29 листопада 1919 р. у Львові, похований на Личаківському цвинтарі.

Іван Горбачевський (1854-1942). «Мало хто з українських вчених володів стількома титулами, як професор Іван Горбачевський – доктор медичних наук, професор, декан медичного факультету Карлового університету у Празі, а згодом його ректор, член Санітарної Ради Чеського Королівства, член Найвищої Ради Здоров'я Австро-Угорщини у Відні, член Ради для технічних досліджень у Відні, довічний член Палати Панів Австрійського парламенту з правом на «екселенція», дійсний таємний радник, перший міністр здоров'я Австро-Угорщини, завідувач кафедри хімії і ректор Українського вільного університету у Відні й Празі, дійсний член Академії наук Української РСР, дійсний і почесний член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка» [3, 6- 7].



Іван Горбачевський
(художник Я. Омелян)

Народився Іван Горбачевський 15 травня 1854 р. в селі Зарубинці, нині Збаразького району Тернопільської області, у родині священика. Крім нього, у родині було ще два молодші брати – Антін та Йосип і сестра. У 1864 р. закінчив початкову школу у рідному селі і десятирічного батьки віддали його на навчання до Тернопільської гімназії, яку він закінчив у 1872 р. Під час навчання в гімназії брав активну участь у таємному товаристві «Громада», а згодом став його головою. Після

закінчення гімназії у 1872 р. поступив на медичний факультет Віденського університету. Тут він обрав собі напрям експериментальної медицини замість загальної практичної медицини. Ще студентом розпочав наукові дослідження в Інституті хімії професора Шнайдера у 1874 р. Згодом, у 1875 р. працював у Інституті фізіології професора Брікке, проте надалі обрав лікарську хімію під керівництвом професора Е. Людвіга. Результатом проведених досліджень стала перша наукова праця «Про вестибулярні нерви», опублікована у 1875 р. в працях Цісарської Академії наук у Відні. Завдяки цій публікації його, студента третього курсу було запрошено демонстратором, а згодом асистентом в Інститут лікарської хімії при університеті, яким керував професор Е. Людвіг.

У липні 1875 р. помер батько Яків Горбачевський. Матеріальне становище Івана ускладнилось. Мати залишила Збараж і переїхала в село Малашівці до доньки, де її чоловік був парохом. Не зважаючи на складні життєві умови, Іван продовжував наполегливо вчитися, працювати і займатися громадською роботою, його двічі (у 1875 і 1877 рр.) обирають головою студентського товариства «Січ».

У липні 1877 р. І. Горбачевський закінчив з відзнакою лікарський факультет Віденського університету, захистив дисертацію і здобув науковий ступінь доктора усіх лікарських наук. Після закінчення університету продовжував працювати асистентом в Інституті лікарської хімії професора Е. Людвіга та займатися науковими дослідженнями.

У 1882 р. І. Горбачевський зробив велике наукове відкриття – вперше в світі синтезував сечову кислоту. Це відкриття дозволило встановити джерела і шляхи утворення сечової кислоти в живому організмі, виявляючи її складники. Згодом це дозволило розробити дієвий метод діагностування захворювань.

У 1883 р. ректорат Празького німецького Карло-Фердинандового університету запросив 29-річного асистента І. Горбачевського очолити новоорганізовану кафедру лікарської хімії (фармакології). Він прийняв це запрошення і переїхав у Прагу. В цьому ж році він був обраний на посаду надзвичайного, а в 1884 р. звичайного професора лікарської хімії з одночасним викладанням фармакології. Так розпочався його довгий празький період життя, наукової та громадської діяльності. Його декілька разів обирають деканом медичного факультету, а у 1902-1903 рр. – ректором університету. Він став засновником і першим директором Інституту



фізіології на зразок інституту професора Е. Людвіга у Відні. У цьому інституті зародилась і розвинулась чеська лікарська хімія як новий напрямок медицини. Цей інститут працює дотепер.

Тут він продовжив дослідження, розпочаті у Відні. Йому вдалося одержати метисечову кислоту із метилгідантоїну і карбаміду, у 1886 р. він запропонував новий метод синтезу креатину, а у 1889-1891 рр. відкрив фермент ксантиноксидазу. Він одним з перших відзначив, що амінокислоти є складовою частиною білків. У різних виданнях з'являються нові й нові праці І. Горбачевського, багато з яких виходять українською мовою в збірниках математично-природописно-лікарської секції НТШ.

Працюючи в університеті, І. Горбачевський багато уваги зосереджував на підготовці підручників з медичної хімії. У 1904-1908 рр. він видав такий підручник чеською мовою у 4-х томах. У 1924 р. підготував підручники: «Неорганічна хімія», «Органічна хімія», «Фізіологічна хімія». Вони написані чеською та українською мовами. Під час їх написання виникла необхідність створення української хімічної термінології. Горбачевський писав: «Я думаю, що наша термінологія мусить бути передовсім така, щоби якнайтісніше прилягала до термінології міжнародної і що створене і включає уживане народної зовсім оригінальної термінології, або термінології, переробленої з близької котрої славянської мови не вигідне і непотрібне, але навіть некорисне.

Думаю, що було би найвідповіднішим, коли би термінологією природничою зайнялася відповідна комісія, зложена з фахових природників і фізіологів».

У 1917-18 рр. І. Горбачевський займав посаду міністра здоров'я Австро-Угорщини. Перебуваючи на такому високому посту, він розробив основи організації служби здоров'я, на які протягом десятиліть орієнтувались держави, що утворились в Європі після розпаду в 1918 р. Австро-Угорщини.

Професор І. Горбачевський був одним з засновників Українського вільного університету, став в ньому завідувачем кафедри хімії і читав курс лекцій з органічної хімії, фізіологічної хімії та хімії металів (1919-1941 рр.).

У 1922-23 рр. він викладав органічну хімію в Українській господарській академії в Подебрадах. Багато уваги зосередив на підготовці наукових кадрів у галузі лікарської хімії в новоствореному ним Інституті лікарської хімії в Празі для всіх вищих навчальних закладів і наукових інститутів Чехії. Його

учнями були чехи, українці, німці і французи. Він виховав цілу плеяду визначних учених.

Наукова діяльність професора І. Горбачевського була дуже різноманітною. Він працював як біохімік, біохімік-гігієніст, епідеміолог, зробив свій внесок у питання судової медицини, токсикології.

Важливою справою свого життя І. Горбачевський вважав участь у роботі Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Ще з 1899 р. був його дійсним членом, згодом – почесним членом математично-природописно-лікарської секції, у 1911-1918 рр. – її головою. Займався організацією лікарської комісії НТШ. У 1900 р. очолив делегацію на Всесвітній лікарський конгрес у Парижі, де його обрали віце-президентом та президентом хімічної секції. Був також організатором першого (1926) і другого (1932) українських наукових з'їздів у Празі. У 1925 р. він був обраний академіком Всеукраїнської Академії наук і запрошений викладати хімію у Харківському університеті, але через похилий вік відмовився.

До початку роботи першого українського наукового з'їзду у Празі І. Горбачевський намагався консолідувати всіх українських вчених як з еміграції, так і з українських земель, щоб на з'їзді були представлені всі галузі знання. І йому це вдалося, мета об'єднання українських вчених була досягнута.

У 1924 р. наукові кола Праги святкували сімдесятиріччя від дня народження професора І. Горбачевського, а в 1934 р. – вісімдесятиліття. Кожного разу Наукове товариство ім. Т. Шевченка надсилало йому найсердечніші вітання.

У 1924 р., працюючи ректором Українського вільного університету, І. Горбачевський організував створення у Празі Музею визвольної боротьби України. На пожертвування української громадськості у 1938 р. було куплено триповерховий будинок для музею, де було розміщено величезну колекцію експонатів з української історії. В 1945 р. її вивезли з Праги радянські спецслужби.

Помер Іван Горбачевський 24 травня 1942 р. і похований на цвинтарі Святого Маттея у Шарці під Прагою.

Праці професора І. Горбачевського, опубліковані українською, чеською та німецькою мовами, відзначаються оригінальністю, сміливістю ідей, глибоким обґрунтуванням, лабораторними дослідженнями. Вони не втратили свого значення до наших днів, а багато поставлених ним проблем ще чекають свого вирішення. Як справедливо писав у своїх спогадах чеський професор Кацел:



Микола Мельник
(художник Я. Омелян)

«І. Горбачевський виховав висококласних учителів лікарської хімії, тисячі чеських лікарів... при тому був зразком патріота, вірним своєму народові й своїй Батьківщині». Він постійно підкреслював своє українське походження [3].

Микола Мельник (1875-1954).

Ім'я Миколи Мельника, на жаль, незаслужено мало відоме сучасній українській молоді, учням шкіл, студентам, учителям біології, географії. Цьому є певні причини, бо він жив у час двох великих світових воєн, коли в Галичині часто змінювалися окупаційні режими: австрійський – царсько-російським і польським, польський – советським, советський – німецько-

фашистським, а останній – знову советським [19]. Бути українцем і вижити у цій вогняній круговерті та ще й зробити щось вагоме для науки було нелегко. М. Мельник залишився в Україні, пережив усі лихоліття зі своїм народом і зумів залишити вагомий слід у науці.

Народився М. Мельник 20 листопада 1875 р. у небагатій хліборобській сім'ї в селі Драганівка Тернопільського району. Змалку він виявив неабиякі здібності до навчання. Після закінчення сільської початкової школи батьки влаштували його до української гімназії в Тернополі. Після закінчення гімназії мусив відслужити один рік в австрійській армії і лише після цього вступив на природниче відділення філософського факультету Віденського університету, де глибоко зацікавився мінералогією та біологічними дисциплінами – ботанікою і зоологією.

Після закінчення університету (1904 р.) М. Мельник розпочав педагогічну працю у польській гімназії в Перемишлі, одночасно викладаючи природознавство в Українському інституті для дівчат – першій в Україні жіночій середній школі з українською мовою навчання. Однак молодого вчителя приваблювала не лише педагогічна діяльність, але і наукова робота, тому у 1906 р. він переїхав до Львова і почав працювати вчителем у філії Української академічної гімназії. Львів на цей час уже був відомим освітнім і науковим центром. Тут М. Мельник відразу поринув у наукову діяльність. Здійснював польові дослідження з ботаніки, мінералогії,

антропології та етнографії, співпрацював з науковим товариством ім. Т. Шевченка, а з 1909 р. став членом його фізіографічної комісії, яку згодом очолив.

Першим його вагомим науковим успіхом стає видання у 1911 р. підручника українською мовою «Мінералогія і геологія для середніх шкіл» [9]. Підручник складається з двох частин: мінералогії з елементами кристалографії та загальної геології. Обсяг його – 160 сторінок, текст ілюстровано 149 рисунками.

У 1914 р. М. Мельник підготував ґрунтовну наукову працю з мінералогії «Методи визначення породотворчих мінералів», яку подав до Львівського університету як дисертацію на здобуття докторського ступеня. Однак не захистив її, бо влітку почалася Перша світова війна, яка на тривалий час перервала його педагогічну і наукову діяльність. Вже на початку війни його мобілізували до австрійської армії, в березні 1915 р. він потрапив у російський полон і як полонений опинився у Симбірську, Уфі, Челябінську, працював на різних роботах. Лише після війни повернувся до Львова і продовжив викладати у філії Української академічної гімназії. У 1920 р. його обирають дійсним членом НТШ, а з 1923 р. він входить до складу Виділу (Президії) Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Найбільшим його досягненням у цей час був вихід у світ великої наукової праці «Українська номенклатура вищих рослин» [10].

З 1925 р. М. Мельник редагує «Фізіографічний збірник» математично-природописно-лікарської секції НТШ. У цьому збірнику друкували свої наукові статті такі відомі українські дослідники, як Юрій Полянський, Іван Олексинин та ін. Тут же друкував свої праці М. Мельник.

Очоловши у міжвоєнний період фізіографічну комісію, М. Мельник розгорнув дуже широку роботу зі створення природничого музею НТШ, який невдовзі (у 1927 р.) було відкрито. Його експозиція вміщала зоологічну, палеонтологічну, антропологічну, ботанічну, геологічну, палеолітичну (археологічну) та технологічну збірки. У 1927 р. на II з'їзді українських природознавців, що відбувся у Львові, він виголосив звернення «Про організацію фізіографічних дослідів», яке згодом було надруковане у збірнику фізіографічної комісії. У ньому М. Мельник закликав українську інтелігенцію – вчителів, науковців, священиків взяти участь у систематичному дослідженні природи України і всебічному представленні її в музеї. Тут же він давав свої



рекомендації щодо збирання й опису матеріалів з усіх ділянок природознавства. Особливо наголошував, що кожен знайдений предмет (знаряддя праці, гірська порода, скам'янілі рештки організмів) повинен мати якнайповніший опис місця його збору, щоби при повторному відвідуванні цього місця дослідниками його можна було легко відшукати [19].

У природничому музеї НТШ працювали лабораторії з різних галузей, де українські вчені проводили свої дослід. М. Мельник керував роботою лабораторії з мінералогії та геології, згодом – з ботаніки.

Свої знання з геології М. Мельник використовував і при написанні ботанічних робіт. Так, у розділі «Рослинність» до книги В. Кубійовича «Географія українських та суміжних земель» [11] він описав, яка рослинність була на території України в палеогені, неогені та четвертинному періодах, який вплив на рослинність мали зледеніння тощо.

Після «возз'єднання» М. Мельник викладав біологію та хімію у старших класах середньої школи у Львові. Одночасно, як досвідчений педагог, працював консультантом у міському методичному кабінеті.

Під час німецької окупації у Львові було лише дві гімназії, у яких для М. Мельника не знайшлося місця, він змушений був змінити фах і стати фітопатологом на станції захисту рослин. Вивчав хвороби найважливіших сільськогосподарських культур та розробляв методи боротьби з ними, публікував науково-популярні статті на ці теми у місцевих часописах. А після звільнення міста від німецько-фашистської окупації і відновлення навчання у Львівському університеті, з осені 1944 р., зайняв посаду викладача на кафедрі нижчих рослин біологічного факультету.

У 1948 р., зважаючи на вагомі наукові здобутки, М. Мельнику присвоєно звання доцента без захисту кандидатської дисертації.

У 1949 р. його обрано завідувачем кафедри ботаніки і дендрології Львівського лісотехнічного інституту, де він працював, поки дозволяло здоров'я.

Помер М. Мельник 6 серпня 1954 р. на 79-у році життя. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

Оцінюючи через призму часу наукову і методичну діяльність М. Мельника, його внесок до скарбниці геологічної та ботанічної науки, слід зазначити, що його ім'я і науковий доробок незаслужено забуті, вони вартують уваги, він повинен зайняти належне місце в



Юрій Полянський
(художник Я. Омелян)

історії української науки, особливо в період розбудови національної школи.

Юрій Полянський (1892-1975) народився не на Тернопільщині, але його життєвий шлях і перші кроки наукової діяльності тісно пов'язані з цим краєм. Йому він присвятив ряд своїх наукових робіт. Ю. Полянський відноситься до когорти тих українських вчених, на долю яких випало пережити дві світові війни, які лавиною прокотились по нашому краю у XX столітті. Ці війни не тільки зламали його життєвий шлях, перешкодили здійсненню юнацьких мрій, але й змусили взятись за зброю, щоб захищати свій рідний край від

нападників і врешті-решт покинути свою Батьківщину і перебратися в далекі чужі краї, рятуючись від жорстокого тоталітарного комуністичного режиму. Але й там, далеко від Батьківщини, серед чужинців, працюючи тривалий час на важких фізичних роботах, він не втратив інтересу до науки і самовідданою працею здобув визнання та відповідні посади в науковому світі чужої країни, написавши кілька десятків книг і наукових статей з геології та географії Аргентини, яка за життя надала йому притулок, а після смерті прийняла у свою землю.

На початку своєї наукової діяльності у 20-30-ті роки він зробив вагомий внесок у пізнання палеогеоморфології, стратиграфії плейстоцену та археології палеоліту Поділля. Його ім'я було добре відомим і шанованим, але згодом, в роки тоталітарного режиму, повністю викресленим з наукового обігу з тавром «ворога народу». Це й стало причиною того, що ще й тепер, на тринадцятому році від проголошення незалежності України, мало кому з науковців-спеціалістів відоме ім'я цього талановитого вченого, а тим більше широкому загалу наших співвітчизників. За останні роки у наукових виданнях з'явилося лише декілька невеликих заміток про його життєвий шлях і наукову діяльність [6, 14, 16]. Це зумовлено перш за все тим, що робити огляд наукової діяльності Ю. Полянського надзвичайно важко, бо в Україні його праці були вилучені з бібліотек, а написані в Аргентині іспанською та



англійською мовами нам недоступні. Біографічних даних про вченого теж дуже мало.

В цій статті нами зроблено спробу зібрати відомості, що зафіксовані у вітчизняній науковій літературі, Львівському і Тернопільському архівах, а також спогади людей з близького оточення вченого, і зробити короткий огляд його життєвого шляху та наукової діяльності.

Юрій Полянський народився 6 березня 1892 р. в с. Жовтанці тепер Кам'янка-Буського району Львівської області у родині священика. Середню освіту здобув у старовинному українському місті Ярославі (тепер Польща). Навчався на філософському факультеті Віденського, а пізніше Львівського університетів. На жаль, роки навчання в гімназії та Віденському і Львівському університетах, як і перші кроки самостійного наукового життя Ю. Полянського поки що не досліджені.

На початку Першої світової війни його мобілізували в австрійську армію, де він служив поручником у гарматному полку. Влітку 1918 р., коли Австро-Угорська імперія почала розпадатися, Ю. Полянський разом з іншими українськими патріотами (Д. Паліївим, Л. Огоновським, Д. Вітовським, П. Бубелою, В. Старосольським, Н. Гірняком, І. Рудницьким та ін.) створюють підпільний Військовий Комітет. Цей комітет усього за кілька місяців провів величезну підготовчу роботу, що дало можливість 1 листопада 1918 р. здійснити так званий листопадовий здвиг і проголосити у Львові Західноукраїнську Народну Республіку. З перших днів листопада починається запекла боротьба українців з поляками за Львів, за Східну Галичину. Батарея гармат Ю. Полянського брала безпосередню участь в боях за Львів, обстрілювала з Високого замку квартали міста, зайняті поляками. В кінці грудня і на початку січня 1919 р., при організації Української Галицької Армії (УГА), батарея Ю. Полянського була включена у військову групу Схід, яка невдовзі була перетворена в Золочівську бригаду і брала участь у багатьох боях з поляками під Львовом. Після розвалу УГА та розпуску корпусу Січових стрільців, навесні 1920 р., Ю. Полянський, як і багато інших його товаришів повертається до окупованого поляками Львова, інші військовики перебрались до Відня і Праги. Але вони не могли змиритися з крахом визвольних змагань і в кінці серпня 1920 р. у Львові і Празі створюють осередки Української Військової Організації (УВО). У Львові створюється Начальна Команда УВО, до складу якої

разом з іншими патріотами входить і Ю. Полянський. НК УВО мала завдання проводити організаційні і бойові дії УВО в Галичині, а також підтримувати зв'язки з українськими політичними партіями і середовищами довкола урядів УНР і ЗУНР [5]. З УВО, як відомо, у 1929 р. виросла Організація Українських Націоналістів (ОУН). Але з невідомих нам причин у міжвоєнний період Ю. Полянський у політичному житті активної участі не брав.

Влітку 1920 р. Ю. Полянський влаштовується вчителем в Академічну гімназію у Львові, одночасно його зараховують у штат музею Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) і він інтенсивно займається навчальною та науковою роботою. Починаючи з 1923 р., Ю. Полянський щорічно проводить довготривалі польові дослідження, головним чином у Тернопільському Придністров'ї, збирає багатий джерельний матеріал з геології та археології, що ліг в основу усіх подальших його наукових висновків та поповнив фонди і експозиції музею НТШ. Його дослідженням у Придністров'ї значною мірою сприяло те, що тут у с. Новосілка Костюкова Заліщицького повіту він мав можливість зупинитися і жити в родині місцевого священика Омеляна Боярського, дочка якого Марія стала дружиною Ю. Полянського. Тут він збирає матеріал і пише свою першу наукову роботу, проводить археологічні розкопки.

У 1927 р. за значні досягнення в науковій роботі Ю. Полянського обирають дійсним членом НТШ.

Завдяки наполегливій праці Ю. Полянського, І. Труша, І. Раковського, М. Мельника та інших працівників музей НТШ поступово розширився і у 1928 р. його розділено на два окремі: етнографічний та природничий. Директором останнього призначено Ю. Полянського. З цього часу він стає постійним учасником засідань математично-природописно-лікарської секції, фізіографічної, науково-технічної та інших комісій Товариства. У питаннях розгортання музейної справи Ю. Полянський співпрацює з дійсним членом НТШ з 1920 р., вихідцем з Тернопільщини, редактором «Фізіографічного збірника» М. Мельником.

У червні 1927 р. на одній з нарад II Конгресу слов'янських географів у Львові Ю. Полянський уперше познайомився з В. Кубійовичем. З цього часу їхня дружба тривала аж до смерті Ю. Полянського у 1975 р. Ці взаємини значною мірою сприяли становленню В. Кубійовича як географа України і українського антропогеографа. «Разом з В. Кубійовичем упродовж двадцяти



років (1927-1947) вони утворювали своєрідний географічний дует: Ю. Полянський очолював природничо-географічну, а В. Кубійович – антропогеографічну складову західноукраїнської географії. Ю. Полянський був ніби передавальною ланкою між С. Рудницьким і В. Кубійовичем», – пише відомий дослідник наукової спадщини В. Кубійовича О. Шаблій [22].

У 1931-33 рр. Ю. Полянський, на пропозицію Бюро меліорації Полісся, займався вивченням геологічної будови Західного Полісся. За короткий час він здійснив збори й вивчення сучасної й викопної фауни молюсків, уточнив стратиграфію антропогену, виявив найхарактерніші риси геологічної будови, склав три листи геологічної карти цього регіону у масштабі 1:100000 (Брест-Литовський, Любешів, Ветли).

Паралельно з науковою роботою Ю. Полянський у 20-30-ті роки займався педагогічною діяльністю: з 1920 по 1937 рр. працював на посаді вчителя («професора») Львівської академічної гімназії, де викладав переважно географію й історію; у 1921-1923 рр. читав лекції з географії і проводив лабораторні заняття й екскурсії студентам Українського таємного університету, викладав основи антропології слухачам греко-католицької Богословської академії у Львові (1937-1939 рр.), працював шкільним візитатором (інспектором). Саме період з 1923 по 1939 рр. був чи найбільш насиченим і продуктивним у житті Ю. Полянського; в цей період він проявив себе як талановитий дослідник в галузі геології, геоморфології, палеогеографії та археології. Але ця плідна робота на користь української науки була перервана новою окупацією Галичини: у вересні 1939 р. більшовики зайняли Львів. Почалась тотальна перебудова всього дотогочасного життя, арешти українських патріотів. Ю. Полянського арешт обминув, мабуть, тому, що у 30-ті роки він практично відійшов від політики і займався виключно науковою та педагогічною діяльністю. Навпаки, його як відомого вченого і педагога з великим досвідом призначили завідувачем кафедри географії Львівського університету, обрали професором, а згодом 14 березня 1941 р. вчена рада університету одноголосно присвоїла йому вчений ступінь доктора географічних наук. Однак працювати йому було дуже важко. В університеті почалися арешти, у вересні 1940 р. було арештовано 59 студентів, а вже у січні 1941 р. 42 з них було засуджено до розстрілу [2]. З іншого боку, польська професура, а вона переважала у професорсько-викладацькому складі, перейшла

у глуху опозицію щодо вивчення і вживання української мови, хоч більшість знала її. В цих умовах Ю. Полянський проявив неабияку витримку і толерантність. Як згадує один з відомих тодішніх польських професорів університету А. Ян, він доброзичливо ставився до поляків, ненавидів нову владу і нових пришельців, але з цим мусив більше ховатися, ніж поляки [22].

22 червня 1941 р. почалася війна між Радянським Союзом і фашистською Німеччиною. 30 червня, в перший день німецької окупації Львова, тут було проголошено відновлення Української держави на чолі з Ярославом Стецьком. У цей же день Ю. Полянського призначають Головою Тимчасової Управи (бургомістром) м. Львова. На цій посаді він перебував до 10 вересня 1941 р. і займався переважно кадровими питаннями, налагодженням харчування, електро- і газопостачання м. Львова тощо. Він зробив спробу відкрити Львівський університет, призначивши на посаду ректора В. Сімовича. В. Сімович, Ю. Полянський та І. Крип'якевич доклали багато зусиль, щоб зберегти майно університету. Однак наприкінці серпня 1941 р. владу в університеті перебрав референт науки в Генеральній Губернії і незабаром університет закрили [1]. Після звільнення з посади бургомистра Ю. Полянський приступив до роботи у шкільній адміністрації Львова. Одночасно виконував важливу функцію в Українському Центральному Комітеті (УЦК), який уже з 1940 р. очолював В. Кубійович у Кракові.

У 1943 р. з наближенням радянських військ до Львова Ю. Полянський з сім'єю переїжджає спочатку до Кракова, потім до Відня, де очолює представництво УЦК в Австрії. У квітні 1945 р. емігрує у Баварію, проживає деякий час в с. Ауфкірх, а після перенесення Українського вільного університету з Праги до Мюнхена стає в ньому професором географії, викладаючи її також в університеті УНРРА (Міжнародному вільному університеті для біженців зі Східної Європи), бере участь у відновленні діяльності НТШ.

У 1947 р. Ю. Полянський переїжджає до Аргентини у Буенос-Айрес, де вже працював його брат. Чужина зустріла його неласкаво. Європейські дипломи тут не визнавались, потрібно було починати все спочатку, а йому йшов уже 55-й рік. Чотири місяці не міг знайти роботи за фахом, згодом влаштувався у Державній геологічній службі, де працював на різних посадах майже десять років (до 1956 р.), польові дослідження проводив в основному в Андах (в пустелі Мендоза на висоті 2-4 тис. м н.р.м.), у копальнях олова,



тальку, азбесту і серпентину. В 1956 р. його, вже відомого знавця геології Аргентини, запросили звичайним професором державного університету в Буенос-Айресі. На цій посаді він пропрацював до 1967 р., пізніше виконував обов'язки пленарного професора з геології.

Помер Ю. Полянський від серцевого нападу в Буенос-Айресі, залишивши дочку і сина, дружина Марія померла раніше. Згодом дочка переїхала до США і там померла. Син за неперевереними даними переїхав до Іспанії.

Науковою діяльністю Ю. Полянський почав займатися порівняно пізно, у 28-30 років, цьому завадила Перша світова війна, в подіях якої він брав активну участь. Але ввійшовши в науку він з самого початку чітко визначив предмет своїх досліджень і основні завдання. Головним його зацікавленням стала четвертинна геологія (стратиграфія плейстоценових відкладів, умови їх нагромадження, проблеми геоморфології, неотектоніка). У вступній частині до своєї основної праці з геології та географії Поділля «Подільські етюди» він писав: «Моїм завданням буде в першу чергу устійнити і розбудувати стратиграфію плейстоцену, ustalити чергові зміни флори і фауни, клімату і палеоліту, а відтак, спираючись на новім фактичнім матеріалі, розв'язати головні питання морфогенези Поділля» [12]. У зв'язку з тим, що плейстоценові відклади вміщують сліди життєдіяльності людей кам'яного віку, в нього виникла необхідність у ґрунтовному дослідженні палеоліту. Це, на перший погляд, побічне завдання Ю. Полянським було виконане на такому високому професійному рівні, що його заслужено вважають «батьком західноподільського палеоліту».

Польові дослідження Ю. Полянського відзначались детальністю, систематичністю і комплексним підходом до вирішення проблем. Основним об'єктом дослідження Ю. Полянського були плейстоценові відклади, особливо леси, які на Поділлі потужним чохлом покривають вододіли, схили й тераси в річкових долинах. Ю. Полянський вперше поділив цей покрив на три окремі різновікові горизонти, розділені або викопними ґрунтами або перервами в осадконагромадженні; охарактеризував ці горизонти фауною. Утворення лесових відкладів пов'язував з холодними і сухими льодовиковими періодами, а викопні ґрунти – з теплими і вологими міжльодовиковими епохами. З останніми він пов'язував також утворення травертинів, які зустрічаються на схилах річкових долин і балок.

Вивчаючи тераси Дністра Ю. Полянський першим розмежував тут дві високі тераси: найдавнішу (шосту за його нумерацією),

складену карпатською галькою, та п'яту, що включає червоний пісковик нижнього девону, а також показав тісний зв'язок між терасами Дністра і найновішими тектонічними рухами Західного Поділля.

На думку Ю. Полянського, протягом плейстоцену територія Західного Поділля зазнала два етапи підняття, з якими пов'язані два ерозійні цикли. Перше підняття відбулося у ранньому плейстоцені у міндель-риську міжльодовикову епоху. Його наслідком стало утворення нині вже зрілого рельєфу, який спостерігається вище рівня найдавнішої 6-ї тераси Дністра.

Друге підняття Подільського Придністров'я відбулося у пізньому плейстоцені, в рис-вюрмську міжльодовикову епоху. Воно, на відміну від першого, одночасно охопило всю досліджену територію. Загальне підняття супроводжувалось антиклінальним згином поверхні на лінії Золотий Потік–Чернелиця, який збігається з тектонічною лінією Бердо–Нароль В. Тессейра. Тут в районі Копачинці–Чернелиця воно досягло максимальної амплітуди (160–170 м). Викликаний цим підняттям другий ерозійний цикл зумовив глибоке врізання долини Дністра і його подільських приток, надавши їм сучасного вигляду. Максимум підняття Ю. Полянський встановив по деформації 6-ї тераси Дністра в районі Чернелиці. Таким чином, дослідник (вслід за Е. Ромером і С. Рудницьким) відзначає плейстоценову активність лінії Бердо–Нароль (В. Тессейр вважав її дислокацією третинного віку).

Прибувши у 1947 р. в Аргентину, Ю. Полянський, як і в Україні, став польовим геологом. Майже десять років він працював Андах, ґрунтовно вивчив їх стратиграфію, неотектоніку і геоморфологію. Це дало йому можливість запропонувати свою оригінальну модель їх походження, яка була високо оцінена спеціалістами. Тут він опублікував декілька десятків наукових праць. Усі вони написані іспанською та англійською мовами і чекають своїх дослідників, як і весь його життєвий і творчий шлях. Його дослідження були високо оцінені геологічною громадськістю й урядом Аргентини. Ю. Полянського було обрано академіком АН Аргентини, почесним членом Асоціації геологів Аргентини, членом-кореспондентом Асоціації геологів Мендози, відзначено урядовою нагородою [6, 14, 16].

Ю. Полянський був відомим археологом. Археологічні дослідження він проводив паралельно з геологічними, тому в більшості його геологічних праць про Придністров'я є дані про



археологічні знахідки, а ряд статей повністю присвячено питанням археології. Співставивши карту палеолітичних стоянок з картою виходів на поверхню верхньокрейдових відкладів, що містять у собі конкреції кременю, Ю. Полянський прийшов до важливого висновку про тісну залежність первісної людини від наявності і характеру сировинної бази для знарядь праці. За його даними, кремень із Західного Поділля транспортувався і в інші місцевості.

Узагальнюючи дані про геологічні умови знаходження палеолітичних стоянок, він виділив і охарактеризував окрему Подільсько-Бесарабську провінцію, в якій на той час нараховувалось 126 місцезнаходжень.

Аналіз топографічних умов знаходження палеолітичних поселень привів Ю. Полянського до думки про те, що первісні мисливці селились на відкритих до сонця місцях, переважно на південно-західних схилах, недалеко від води (біля річок, потічків, озер). Він висунув ряд важливих тверджень стосовно класифікації палеолітичних поселень, виділивши стоянки, тимчасові стійбища й майстерні; звернув увагу на функціональні особливості окремих ділянок поселень, зокрема, місця для проживання (житла), ділянки з вогнищами, місця виготовлення кам'яних знарядь (виробничі центри), периферійні ділянки, виявив зв'язки давнього населення Поділля й Центральної Європи, що здійснювалися через карпатські перевали тощо.

Підсумовуючи вище сказане зауважимо, що Ю. Полянський ставив і намагався розв'язати ряд суттєвих наукових проблем в галузі археології. Зокрема: виділення палеолітичних провінцій, з'ясування питання про густоту палеолітичних поселень та пояснення причин, що викликали це явище, визначення шляхів пересування і напрямів заселення, визначення характеру взаємозв'язків давніх груп, розмірів і типів поселень, характеру фізико-географічних умов існування палеолітичної людини [20, 21], її господарської діяльності, геологічного часу терас і відкладів, що їх покривали та ін. Він досяг на цьому шляху вагомих результатів. Ряд його праць не втратив актуальності і в наш час.

На жаль, за радянського тоталітарного режиму всі його праці були вилучені з бібліотек, а його ім'я як вченого – з геологічних, географічних, археологічних та інших видань, тому й тепер залишаються недоступними для широкого кола читачів. Інші були видані іспанською, німецькою, польською та англійською мовами і теж недоступні широкому загалу. Настав час зібрати їх і перевидати рідною мовою в незалежній соборній Українській державі.



Іван Тесля
(художник Я. Омелян)

Іван Тесля (1902-1996). Талановитий український вчений-географ. Його перу належать десятки праць із метеорології, кліматології, геофізики, картографії й історії українських поселень у Канаді. Проте чи не найбільшу частину свого активного життя і таланту він присвятив педагогічній діяльності [16, 17, 18].

Народився в с. Настасові Тернопільського повіту у багатодітній селянській сім'ї. Після закінчення початкової школи в рідному селі у 1913 р. вступив до першого класу української приватної гімназії в Збаражі, але провчився там недовго, бо в 1914 р. розпочалася війна і він повернувся в

село до батьків. Після війни продовжував здобувати екстерном гімназійну освіту у Тернопільській державній українській гімназії. Так він закінчив 5-6-й і 7-й класи, лише у 8-му навчався стаціонарно. У 1923 р. І. Тесля блискуче здав матуру і закінчив гімназію з відзнакою. У 1923-24 рр. служив у польському війську. З 1925 по 1932 р. навчався у Львівському університеті, спочатку на гуманітарному, а згодом на природничо-математичному відділенні. Студював історію, географію, геологію і геофізику, здобув ступінь магістра філософії з географії, геології і кліматології. Після закінчення університету працював науковим співробітником інституту метеорології і геофізики. Опублікував ряд праць з метеорології, геофізики, кліматології і гідрографії у фахових польських і німецьких журналах.

У 30-х роках рівночасно з працею в інституті метеорології і геофізики І. Тесля був учителем географії у Малій семінарії у Львові. Паралельно працював ще співробітником проф. В. Кубійовича, готуючи карти до широковідомого у свій час «Атласу України» (1937) й окремі розділи до книги «Географія українських і сумежних земель» (1938), яка вийшла у світ за редакцією В. Кубійовича і була перевидана у 1943 р. під назвою «Географія України і сумежних країв».

У роки Другої світової війни І. Тесля працював у шкільному відділі так званого Українського Центрального Комітету (УЦК) у



Кракові та Львові і займався майже виключно організацією українських шкіл в Галичині.

У 1942-43 рр. він редагував часопис «Українська школа». В ньому друкувалися статті з проблем виховання, методики навчання, висвітлювався досвід роботи вчителів. Крім численних виступів і статей на педагогічні теми, І. Тесля підготував декілька навчальних програм для шкіл і учительських семінарій.

Вершиною його педагогічної творчості у воєнний період було створення чудового посібника з географії України «Наша Батьківщина» (Українське видавництво, Краків-Львів, 1942). Пізніше ця книга двічі перевидавалася за кордоном. Третє її видання значно доповнене і змінене вийшло у світ під назвою «Географія України й українських поселень» (Торонто-Нью-Йорк, 1957).

З 1944 р. І. Тесля – в еміграції, спочатку в Німеччині, а з 1948 р. в Канаді. Переїхавши в Канаду, досліджував географію українських поселень у Канаді, вивчав літературні джерела, збирав статистичні дані про українських поселенців, їх участь в розбудові краю тощо. Результати цих досліджень виклав у ряді праць, написаних англійською мовою. Крім цього, він написав ряд статей до Енциклопедії Українознавства. Помер І. Тесля в Торонто 12 квітня 1996 р. на 94 році життя.

І. Тесля обраний членом НТШ у березні 1937 р. На той час він вже був відомим метеорологом і кліматологом, мав ряд друкованих праць у цій галузі. Але як талановитий організатор НТШ він проявив себе дещо пізніше, в еміграції [16, 17, 18].

30 березня 1947 р. у Мюнхені за ініціативою професорів Івана Раковського, Зенона Кузені, Чубатого та інших активних членів було скликано загальні збори, на яких за львівською традицією обрано Головний Виділ. Головою переобрано проф. Івана Раковського, заступником – проф. Зенона Кузеля, секретарем – проф. Володимира Кубійовича. На цих зборах був присутній і доктор Іван Тесля. З цього часу НТШ відновило свою роботу за кордоном. Але вже у 1948 р. внаслідок масової еміграції членів Товариства у різні країни, вона знову загальмувалась, здекомплектований Виділ перебрався до Сарселью у Франції. В цих умовах за згодою Головного Виділу почали виникати окремі Відділи Товариства в Америці (1947 р.), в Канаді (1948 р.), в Австралії (1950 р.) та Європі (1952 р.). Згодом, у 1954-1955 рр., на місцях поселення українців виникли автономні Товариства: НТШ-Нью-Йорк, НТШ-Торонто, НТШ-Сідней, НТШ-Сарсель.

Замість Головного Виділу створено Головну Раду Наукових товариств ім. Шевченка на чолі з президентом і генеральним секретарем для ведення діловодства.

В кінці 1948 р. дійсні члени НТШ, що опинилися в Канаді (проф. д-р Євген Вертипорох, проф. д-р В. Бригідер з Торонта та д-р Іван Німчук з Едмонта) клопоталися перед Головним Виділом НТШ у Мюнхені щодо заснування в Канаді Відділу НТШ. У травні 1949 р. відбулося перше засідання ініціативного комітету, в якому взяли участь д-р В. Бригідер, д-р Євген Вертипорох, д-р Ярослав Пастернак, д-р Іван Тесля та інж. Омелян Тарновський. Після проведення необхідної підготовчої роботи 17 жовтня 1949 р. відбулися збори членів НТШ, на яких було прийнято статут і обрано управу Канадського відділу НТШ (КНТШ). Головою обрано проф. Є. Вертипороха, його заступником проф. В. Бригідера, а секретарем д-ра Івана Теслю.

Перед новоствореним відділом Товариства виник ряд складних завдань, які необхідно було розв'язати: створити матеріальну базу і довести необхідність свого існування, щорічно в березні проводити сесії для відзначення історичних подій і визначних постатей української культури. З самого початку було створено три наукові секції: філологічну, історично-філософську і математично-природничу. Для їх функціонування потрібно було створити фонд для видання наукових праць членів Товариства, налагодити тісну співпрацю з українськими науковцями, Головним Виділом та Американським НТШ, УВАН в Канаді та іншими науковими установами і суспільно-культурними організаціями. Значна частина цієї роботи покладалася на І. Теслю як секретаря КНТШ. І він виконував її з властивою йому наполегливістю й ентузіазмом. У листі до свого близького друга і вчителя В. Кубійовича 16 квітня 1950 р. І. Тесля писав: «Я щораз краще бачу тут реальні основи для створення сильного українського наукового осередка». Завдяки йому та іншим членам управи робота з укріплення КНТШ успішно розвивалася. Якщо у 1950 р. тут нараховувалося лише 12 дійсних членів і 40 звичайних, то у 1958 р. їх стало відповідно 16 і 104. Чотири дійсні члени, в тому числі й І. Тесля, проживали в Торонто, інші були розпорошені по всій Канаді. Засідання управи відбувалися двічі на місяць, а президії – майже кожного тижня. За короткий час КНТШ розвинуло значну наукову і культурну діяльність, влаштовуючи наукові конференції, сесії, присвячені різним проблемам.



Перша наукова конференція КНТШ відбулася 3 вересня 1950 р. На ній проф. д-р І. Тесля виступив з доповіддю «Декілька завваг до статистики українців в Канаді (на основі перепису 1941 р.)» та з рефератом «З новіших дослідів над секулярними змінами клімату». Конференція пройшла успішно. Такі конференції відбувалися кожного року восени протягом ряду наступних років, як і Шевченківські щорічні сесії в березні.

Четверта конференція відбулася 5-6 вересня 1953 р. в Торонто спільно з АНТШ. На ній заслухано 22 доповіді. На цій конференції, на пропозицію І. Теслі, створено комісію канадознавства з метою вивчення української спільноти в Канаді, умов життя і праці та досягнень українців у цій країні. Доктор І. Тесля виступив з доповіддю «Канадські українці в світлі свіжо оголошених матеріалів перепису людности Канади в 1951 р.».

Організаційна і наукова робота в КНТШ вимагала від І. Теслі неймовірних зусиль. Адже в цей час, від 1948 до 1955 рр. він змушений був працювати на важких фізичних роботах (на фермі, на заводі, в шахті), щоби заробити на хліб насущний для сім'ї і для себе, а крім цього, він продовжував вчитися, вивчати мови (англійську, французьку), математику, щоби після закінчення трудового договору одержати роботу за спеціальністю. В одному з листів до В. Кубійовича (від 12 січня 1952 р.) він писав: «Я невисилі бодай впродовж найближчого півроку зацікавитися К.В.НТШ, бо крім праці на хліб мушу працювати над вивченням французької мови, вправляти математику і т.д. Часто чуюся перепрацьований і тоді не можу до нічого добратися». В іншому листі до В. Кубійовича (від 17 липня 1952 р.) він пише: «Мені прикро, що мої обставини змушують мене зайнятися в найближчому році тільки ближчими для мене справами. В цьому році рішиться: або успію проробити математику і фізику так, щоб зайняти по одержанні горожанства (громадянства – Й.С.) працю в метеорології Канади або Америки, або залишуся далі чорноробочим і тоді ніякої користі з мене й так не було б. Робота з клімату Алберти також мусить бути скінчена в як найкоротшому часі. В липні бажаю позбутися всіх зобов'язань і серпень мати для себе. Найгірше, що гаряча погода в останніх двох тижнях відбирала в мене всяку спосібність думати. Праця в замкненій «залі» вивпненій димом, випарами з оливи, і парів бензини, фарби і т.д. в температурі ок. 40°С мене томила так, що по приході додому клався як непритомний». У цьому ж листі він ділиться з Кубійовичем: «Еміграційне життя вплинуло погано і на

інших наших членів. Тому нашим найважливішим завданням повинно бути притягнути до співпраці наших студентів» [8].

У 1967 р. І. Тесля разом з такими видатними діячами науки і культури, як проф. д-р Яр Славутич, проф. Василь Іванис, д-р Богдан Стебельський брав участь у роботі Конгресу Української Вільної Науки в Нью-Йорку, де виступив з доповіддю «Вплив господарських перемін на розселення і демографічну структуру канадійських українців». Одночасно з роботою у канадському відділенні НТШ в Торонто І. Тесля працював у його осередках в Едмонтоні і Оттаві. З його ініціативи в Едмонтоні у 1951 р. створено окрему комісію з канадознавства, яку він і очолив як ініціатор.

Осередок в Оттаві був створений 30 вересня 1967 р. На установчих зборах головою осередку було обрано проф. д-ра В. Кисілевського, а заступником голови – д-ра І. Теслю. За ініціативою останнього члени осередку займалися опрацюванням статті «Канада» до Енциклопедії Українознавства, виступали з доповідями для публіки та промовами під час імпрез, що їх влаштовували інші товариства в Оттаві, опублікували ряд статей в українській і англійській періодичній пресі та журналах. Крім ряду статей, опублікованих у періодичній пресі, І. Тесля виступив з доповідями «Про працю і заслуги українського археолога бл. п. проф. д-ра Ярослава Пастернака і проф. Сімпсона» та «Стан сучасної археології в Україні». Разом з членами осередку він брав участь у святкуваннях з нагоди приїзду до Канади Верховного Архієпископа, Кардинала Йосипа Сліпого, вітав його від імені громади як свого земляка і шкільного друга.

Як дійсний член НТШ І. Тесля до останніх років свого життя працював над вивченням історії українців Канади і став у цій галузі найвидатнішим дослідником. З цієї тематики він опублікував понад 20 наукових праць, в тому числі декілька монографій. У 80-90-ті рр. написав і опублікував у виданнях НТШ ряд великих географічних нарисів до збірників «Зборівщина», «Збаражчина», «Бойківщина», «Стрийщина». За самовіддану працю на цій ниві управа НТШ його неодноразово нагороджувала грамотами, а вдячні країни висловлювали щирі подяки.

І. Тесля був дійсним членом Наукового товариства ім. Т.Шевченка та кількох канадських і американських географічних і метеорологічних товариств, його ім'я як вченого-патріота, славного сина українського народу повинно знайти належне місце в географічній науці і освіті незалежної Української держави.



Наведені вище дані свідчать, що вчені-природослідники вихідці з Тернопільщини були активними діячами НТШ від початку його виникнення, вони відіграли важливу роль у вивченні природи нашого краю та загального розвитку природничих наук. На жаль, через несприятливі історичні умови, їхні праці мало відомі сучасному поколінню молодих учених, учителів, студентів та учнівській молоді. Одним з головних завдань НТШ є їх пропаганда всіма доступними засобами.

Література

1. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в «Генеральній Губернії» (1939-1944 рр.): За матеріалами періодичної преси. – Львів. – 997. – 232 с.
2. Вісник НТШ. – Львів, 1995. – Ч. 11-12. – С. 16.
3. Головацький І. Іван Горбачевський. Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1995. – 126 с.
4. Головацький І. Іван Верхратський – природослідник, організатор науки // Матеріали наук. конф., присвяченої 150-річчю від дня народження видатного вченого-природодослідника Івана Верхратського. – Тернопіль, 1996. – С. 4-5.
5. Демидюк М. Дійсний член НТШ – Юрій Полянський // Вісник НТШ. – Львів, 1995. – Ч. 12-13. – С. 10-11, 22.
6. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. – Т. 1, 2, 4, 6, 8.
7. Кобів Ю.Й. Творці українського природознавства Іван Верхратський та Микола Мельник // Аксіоми для нащадків: 36. Нарисів / Упорядник Олег Романчик. – Львів: Меморіал, 1992. – С. 495-511.
8. Листи Івана Теслі до В. Кубійовича (рукопис). Особистий архів проф. О. Шаблія.
9. Мельник М. Мінералогія і геологія для середніх шкіл. – Львів, 1911. – 160 с.
10. Мельник М. Українська номенклатура вищих рослин // 36. матем.-природописно-лікар. секції НТШ. – Т. XXII. – Львів, 1992. – 356 с.
11. Мельник М. Рослинність / Географія українських і суміжних земель (за ред. В. Кубійовича). – Краків-Львів, 1943. – С. 218-242.
12. Полянський Ю. Подільські етюди // Збірн. матем.-природописн.-лікарськ. секції НТШ. – Львів. – 1929. – Т. XX. – С. 1-165.
13. Свинко Й. Іван Верхратський – творець української мінералогічної термінології // Матеріали наук. конф., присвяченої 150-річчю від дня народження видатного вченого-природодослідника Івана Верхратського. – Тернопіль, 1996. – С. 24-25.
14. Свинко Й. Юрій Полянський – визначний український геолог і геоморфолог. Тернопілля-96: Регіональний річник. – Тернопіль, 1996. – С. 128-129.
15. Свинко Й. Іван Тесля як вчений-географ і педагог // Наук. записки Терноп. педуніверситету: Серія: Географія. – № 1 (7). – 1998. – С. 10-12.

16. Свинко Й. Внесок українських галицьких геологів і географів з діаспори у вивчення рідного краю та загальний курс наук про Землю // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – Тернопіль: Екологічна думка, 1999. – С. 195-200.
17. Свинко Й. Професор Іван Тесля – талановитий український вчений-географ, організатор просвіти, громадський діяч // Наукові записки ТДПУ. Серія: Географія. – № 2 (7). – Тернопіль, 2002. – С. 3-11.
18. Свинко Й. Іван Тесля як один з організаторів і активних діячів Наукового товариства ім. Шевченка в Канаді // Наукові записки ТДПУ. Серія: Географія. – № 2 (7). – Тернопіль, 2002. – С. 15-20.
19. Свинко Й. Микола Мельник – талановитий український природодослідник, геолог і педагог // Наукові записки ТДПУ. Серія: Географія. – № 2. – Тернопіль, 2003. – С. 8-12.
20. Ситник О. Біля джерел формування палеолітичної науки в Україні (Юрій Полянський) // Постаті української археології. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Вип. 7. – Львів, 1998. – С. 16-20.
21. Черниш О. Археологічна діяльність Юрія Полянського // Постаті української археології. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Вип. 7. – Львів, 1998. – С. 14-16.
22. Шаблій О.І. Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення. – Париж-Львів, 1996. – С. 298-305.

